

Л. Білецький
Книга Битія
Укр. народу

5/5
LEONID BILECKYJ
DAS BUCH DES DASEINS DES UKRAINISCHEN VOLKES,
ALS DEKLARATION DER RECHTE DER UKRAINISCHEN
NATION

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ
«КНИГА БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ»
ЯК ДЕКЛЯРАЦІЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХ І МОРАВИ В ПРАЗІ

LEONID BILECKYJ

DAS BUCH DES DASEINS DES UKRAINISCHEN VOLKES,
ALS DEKLARATION DER RECHTE DER UKRAINISCHEN
NATION

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ

»КНИГА БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ«

ЯК ДЕКЛЯРАЦІЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

557.
Дж. Билецкий
документ. изд.
Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі

~~111461~~

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХ І МОРАВИ В ПРАЗІ

Львів. Бібліотека
А. У. 1. 0. 2

191287-30

1

Львівська державна
наукова бібліотека
284

I.

Скоро мине вже сто літ, як появився твір «Книги битія Українського народу», а з погляду Української державности, як проблеми філософічної і теоретично правної, до цього першого видатного твору в історії відродження української державної ідеї в першій половині XIX. віку ще не підходив ніхто з українських дослідників теорії й філософії права. Навіть проф. С. Дністрянський, що так пильно студіював історію українського державного права, українські проекти конституцій, навіть і цей видатний учений у своєму I-му томі «Загальна наука права й політики» про «Книги битія...» не згадав ані одним словом, тоді як про декабристів та їх змагання у своїй праці знайшов місце. Отже те, що я буду говорити про «Книги битія...» це перша спроба розглянути цей твір з погляду філософії права й держави.

Про «Книги битія...», як витвір ідеології найбільших наших пробудників, членів Кирило-Методіївського Братства — Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Гулака й багатьох інших: В. Білозерського, Андрузького, П. Марковича й т. д. вже є велика наукова й публіцистична література, що вияснює його історію. Я цього питання тут торкатися не буду, бо генеза самого твору «Книги битія...» до моєї теми ближчого відношення не має. Єдине, що необхідно визнати вже доказаним науковими дослідниками — це те, що автор «Книги битія...» є Микола Костомарів. Це своє авторство стверджує й сам М. Костомарів у своїй автобіографії. Але в той час, коли Костомарів «Книги битія...» писав, тоді він був у найближчих стосунках із Т. Шевченком та М. Гулаком.

Сам Костомарів згадує, що коли цей твір він склав, то вперше його прочитав Миколі Гулакові. А М. Гулак був п р а в н и к. Тоді він щойно скінчив Дорпатський університет,

де в цей час виклади провадилися німецькою мовою й безперечно в напрямі німецької правничо-філософичної концепції та ідеології. Після скінчення університету М. Гулак приїхав до Києва, щоб готуватись до наукової діяльності. А в той час у Києві в університеті викладав на правничому факультеті такий відомий правник і вчений, як Іванишів, що безперечно був у близьких відносинах із Костомаровим та М. Гулаком. Цим я хочу сказати, що державна концепція М. Костомарова була витворена під впливом М. Гулака цього може найбільш освіченого правника, члена Кирило-Методіївського Братства із усіх братчиків.

Про вплив Т. Шевченка і його творів на зміст та ідеологію «Книг битія . . .» не буду багато писати; це питання докладно з'ясовано в працях проф. Багалія¹⁾ та М. Марковського.²⁾

Про «Книги битія . . .» як про пам'ятку державно-правничу можна говорити дуже багато й дуже докладно. Майже кожен уступ її, а їх є аж 104, потребує великого наукового коментаря. Але це завдання майбутнього дослідника. Я ж обмежусь тільки тим, що ставлю це питання, як проблему й роблю спробу з'ясувати декілька найважливіших точок, що є, на мою думку, так необхідні в історії розвитку української державно-національної і правної думки.

II.

Основна концепція ідей «Книг битія . . .» зазначена в цьому творі з надзвичайною силою і прозорістю. Костомарів висловлює в них таку свою філософичну систему державно-правних і політичних поглядів.

Бог сотворив світ і на чолі всього живого поставив людину й наказав множитися й ділитися на племена й нації і кожному з них дав країну жити, і щоб кожне плем'я і кожна нація шукали Бога, поклонялись йому й були всі щасливі. Але рід людський забув Бога й віддався діяволу, і кожне плем'я й нація повидумували своїх власних богів і стали за них битися й поливати кров'ю свою землю. І на всім світі розлилось горе, біднота, хвороби, нещастя й незгода. І покарав їх Бог потопом, війнами, мором, а найгірше кинув їх у чужу неволю. Але немає іншого Бога, крім Бога справжнього, і Він є єдиний цар над родом людським. А люди, коли поробили собі богів, то настановили багато собі й царів і стали ще гірше за них битись, і ще гірше стала земля їх поливатись кров'ю, й горе та не-

¹⁾ Шевченко й Кирило-Методіївське Братство. Київ 1924.

²⁾ М. Марковський. «Шевченко в Кирило-Методіївському Братстві». Зап. іст.-філ. відділу ВУАН. 1924, кн. 4.

щастя залили всю їх землю. Як і боги їх не були правдиві, так само не були правдивими й їх царі, »ба цар (є то такий, що править над усіма) повинен бути найрозумніший і найсправедливіший від усіх, а найрозумніший і найсправедливіший є Бог«, а царі із страстями й похотями; отже над людьми правив не Бог Отець, а »отець страстей і похотей чоловікоубийця диявол«.

І от царі, щоб підсилити себе, з поміж людей побрали собі таких, що були сильніші, багатші й їм найпотрібніші й назвали їх п а н а м и, а всіх людей поробили невільниками. І від цього горе людське й нещастя та незгода ще збільшилися.

Два народи в світі були дотепніші: жида і греки. І жидів сам Господь вибрав і послав до них Мойсея й дав закон: всі повинні бути рівні і між ними не повинно бути царя, бо є тільки один цар — Бог; а порядок повинні давати судді, яких народ вибирав голосами.

Не послухались жида Бога і вибрали собі царя. І тоді ж Бог дав зрозуміти, що вони зробили зле, кинувши царя їх Давида у гріх: він відняв у сусіда жінку і зледащів; Соломона кинув у ідолопоклонство і хоч який був мудрий, а як став самодержавним, то одурів. Хто хоче зрівнятися з Богом, той навек підпадає сатані і впадає в зло. Єдиний є Бог і Він же і Цар Господь неба й землі. І коли жида його забули, то зараз же й відпали від Бога. Через це саме царство їх пропало, а їх самих Халдеї забрали в неволю.

Греки сказали: не хочемо царя, хочемо бути вільні й рівні! І стали Греки просвіщенні над усі народи і пішли у них науки, мистецтва й умисли. А це було тому, що не було у них царів. Але »вони не дізнались і правдивої свободи«. Не пізнавши Царя небесного і впавши в ідолопоклонство, вони на половину знищили свої досягнення, а до того ще допустили рабство. »Царів не було, а панство було, а то всерівно, як би у їх було багато царів. І покарав їх Господь: бились вони між собою й попали в неволю іспершу під Македонян, а вдруге до Римлян.«

В їх особі покарав Господь увесь рід людський — тим, що якраз найцінніша, найпросвітніша частина людства »попалась у неволю до римських панів, а потім до римського імператора«. »І став римський імператор царем над народом і сам нарік себе Богом.« Тоді возрадувався диявол і все пекло з ним і сказали в пеклі: »От тепер уже наше царство: чоловік далеко відступив від Бога, коли один себе нарік царем і Богом укупі!« Але Господь змилювався над родом людським і послав на землю Сина Свого, щоб показати людям Бога, Царя і Пана. »І прийшов Син Божий на землю, щоб відкрити

людям істину, щоб тая істина свободила род чоловічий.« А істина та: »всі люди — браття і ближні, всі повинні любити попереду Бога, а потім один другого, і тому буде найбільш а шан а од Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто перший між людьми хоче бути, той повинен бути всім слугою.« »І сам на собі приклад показав: був розумніший і справедливіший з людей, стало бути Цар і Пан, а явився не в постаті земного царя й пана, а народився в яслях, жив у бідності, набрав учеників не з панського роду, не з учених філософів, а з простих рибалок.« »І став народ прозрівати істину...« Пани й невільники, філософи й невчені утворили одну громаду, »ставши свобідними кров'ю Христовою і просвіченими світом правди«. Злякалися філософи й пани імператора римського, що істина бере верх, а за істиною буде і свобода...« »Спочатку осудили Христа і розп'яли його, і пролив Він кров свою за свободу роду людського і воскрес у третій день і став Царем неба й землі.« А ученики його, бідні рибалки, розійшлися по цілому світі і проповідували істину і свободу. І жили християне братством, усе в них було общественне, і були в них вибрані старшини, і ті старшини були слугами, бо Господь так сказав: »Хто хоче бути першим, повинен бути всім слугою«. »Імператори римські й пани та чиновні люди, і вся челядь їх і філософи« — піднялись на християн всіма своїми засобами, щоб знищити християнство, а коли се не вдалося, постарались, його сфальшувати: див. § 34—40, ст. 13.

Рим і Византія, романські й германські народи, прийнявши таке зіпсоване християнство, не могли розвинути у себе ні правдиво-свобідного ладу, ні справжньої просвіченості. »Греки, прийнявши благодать, покаляли її, — оставили при собі імператорство, і панство, і пиху царськую й неволю,« і тим стягли на себе кару Божу — попали в неволю до турків. Романські народи теж впали в помилку, »оставили і королів, і панство«, а що, крім того, звихнули церковний лад — »вмислили голову християнства — папу«. »Племено німецьке« устами Лютера справило цю помилку, але лишило соціяльну неволю, — залишило в себе королів і панів, і що гірше — дозволили замість папи й єпископів орудувати церквою Христовою королям і панам.« Крім того, на останок, ті й усі народи романські й народи германські, пішли за раціоналістичними кличами, поставили за мету свого життя інтерес та егоїзм, а без Духа Божого даремні були їх революції та визвольні зусилля (фрацузька революція): »про свободу кричать, а нема в них свободи, бо нема свободи без віри«.

І народи слов'янські спочатку не мали ні царів, ні панів, а всі були рівні; не було в них й ідолського служення — «кланялись одному Богу Вседержителєві, ще його не знаючи» (оповідання Прокопія). Але й вони переняли королівство, панство, невільництво, й за те попали в неволю сусідам. Самостійні зісталися Польща, Литва (себто Україна з Білоруссю) та Московщина. Та поляки знівечили свій лад панством — «і одурів народ польський». Так само пропала «Річ Посполита Новгородська вільна і рівна, за те, що і там завелось панство». «Одурів народ московський» — тому що попав «у ідолопоклонство, бо царя свого нарїк Богом і усе, що цар скаже, те уважав за добре — так що цар Іван у Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христілюбивим». А цар їх дійшов своєї влади, «кланяючись татарам і ноги цілував ханові татарському, бурсурману, щоб допоміг йому держати в неволі неключимий народ московський».

Тільки українці заховали в чистоті старий свій лад, очистивши і просвітивши його християнством. «І не любила Україна ні царя, ні пана, скомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний пристаючи, був братом других — чи він був преж того паном, чи невільником, аби християнин. І були козаки між собою всі рівні, і старшини . . . повинні були слугувати всім по слову Христовому. І жадної помпи панської й титула не було між козаками.

І постановило козацтво обороняти святую віру й визволяти своїх ближніх із неволі. І не брали за це нічого, бо кров проливали за віру та за ближніх і служили Богу, а не золотому ідолові.

І з дня на день козацтво збільшувалось, і незабаром в Україні були б усі козаки, всі вільні й рівні і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, окрім єдиного Бога, «і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і в других слов'янських краях». Не хотїла Україна іншого життя, а держалась закону Божого, і кожний чужинець, побувавши в Україні, дивувався її вірі, родинній любові й любові до дітей. Коли ж езуїти хотїли привернути Україну до папи, тоді повстали братства на зразок братств, що були в перших християн, і всі в братстві звались братами: не було ідолів, не було жадної ересі, а по всій Україні панувала справжня віра Христова.

Побачило панство, що козацтво росте і множитья й заборонили в Україні своїм кріпакам іти в козаки: мучили їх, переслідували, віддавали людей і їх церкви жидам, — творили те, що робили погани над першими християнами, а це для того, щоб нарід згубив був і людську подобу. Але цього їм

було мало. Вони стали нападати на козацтво. Не витримало козацтво і повстало, а за ним увесь український нарід. Прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, вільна, бо всі були вільні й рівні. Але польське панство не хотіло зректись України. Тоді Україна пристала до Московщини. Але скоро побачила Україна, що попала в ще гіршу неволю, бо не пізнала, хто такий був цар московський. А то все одно що ідол і мучитель. І одбилась Україна від Московщини, «і не знала бідна, куди прихилить голову». Хотіла з поляками і москалями жити в мирі. Але сього не второпали ні поляки, ні москалі. І бачуть вони, що нічого не зроблять з Україною й вирішили між собою: «Не буде Україна ні тобі, ні мені, — роздеремо її пополювині, як Дніпро її розполовинив; лівий бік буде московському царю на поживу, а правий бік — польським панам на поталу».

«І билась Україна літ п'ятьдесять, і єсть то найсвятіша і найславніша війна за свободу, яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна знайти в історії.» І вибилась Україна... запанували пани над решткою вільного народу. Українське козацтво держалось ще на лівім боці, але з часом попало в неволю московському цареві, а пізніше петербурзькому імператорові, бо останній цар московський і перший імператор петербурзький поклав сотні тисяч козаків в болотах, і на костях козацьких збудував собі столицю: «І пропала Україна»... Але це так тільки здається. Вона не пропала, бо вона не хотіла і знати ні царя, ні пана, а хоч і був цар, то чужий, чужі були й пани. Хоч багато з них були української крові, «одначе ті виродки не псували своїми мерзенними губами української мови і самі себе не називали українцями. Істий Українець, хоч він був простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити й поважати одного Бога, Ісуса Христа — Царя й Пана неба й землі».

Лежить в могилі Україна, але не вмерла. Бо голос її, розійшовся по світу...

І панує над Україною деспот кат (Микола I.), але «нічого не зробить...» «Бо голос України не затих.»

«Встане Україна з своєї могили і знову обізветься до всіх братів своїх.» І почують крик її... і не залишиться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа... ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа...

Й Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою... Тоді скажуть всі язика, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: «От камень, егоже не брегоша зиждуущій, той бисть во главу угла».

Такий зміст цієї пам'ятки 1846 р.

Із наведеного докладного розвитку думок цього твору випливають найосновніші ідеї, що вкладаються в дуже послідовну і струнку концепцію цілого національного й державного світогляду автора і всіх членів Кирило-Методіївського братства. Ті ідеї такі:

1. Всі народи світа творять із себе одну цілість: лю́дство, об'єднане в одну велику світову теократичну державу, якою керує Бог і його Син, І. Христос.

2. Керівництво виявляється в мудрім вихованні людства, відповідно до його характеру, і в поступовім духовім піднесенні людства наперед.

3. Людство повинно мати мету, до якої має невідхильно поступати; тією метою повинна бути тільки певна присутність Христа в людській свідомості, як дійсного управителя світом («Царя неба і землі»), і повна національна свобода, як найвищий правовий принцип, а тим самим і принцип Божий.

4. Але не всі народи, як національні й державні цілості, однаково виконують свої повинності перед Богом, як управителем цією світовою державою. В певний момент тільки одна нація є обрана Богом, щоб здійснити те післаництво, яке на неї поклав Бог; але це є та нація, що в той момент найбільше до того прислужилася.

5. Не існує свободи без здібности впасти у зло, бо в людині є те первісне темне начало, яке її штовхає на шлях зла. Тут діє не сама людина або нація, а злий дух у ній. Тим злим духом нації є диявол. Він виявляється з погляду релігійного в поганстві; тому поганські боги є витвори сатани.

6. Покута її полягає в поверненні нації до Бога в з'єднанні її з Богом. Це можливе тільки через посередника: через Сина Божого І. Христа і через націю, обрану Богом.

7. Коли обраний Богом нарід упаде в зло, тоді Бог його покидає й переносить піклування до другого народу, який того заслуговує і здійснює свою історичну ролю далі.

8. Це постійне і вічне перенесення Божого піклування людством з одного народу на другий визначає ідею Божого Промислу.

9. Але моральний занепад народів є великий і тяжкий, тому Божий Промисел не може їх постійно рятувати й обіцяти їм можливе відродження. Бог той нарід карає: відбирає від нього державу й віддає на поталу та покуту іншому народові.

10. Тільки один нарід на сході Європи, український, на протязі всієї своєї історії, йшов Божою дорогою правди і свободи, здійснюючи Боже Відкровення від найдавніших часів.

11. Відродження і Свобода нації, як і окремої людини, залежить від неї самої і спочиває в тому, що вона точно

й непохитно у своїм житті сповняє всі Божі веління й відповідно до них творить свої закони.

12. Україна від найдавніших часів непохитно йшла по шляху тих Божих велінь і кликала за собою других: Польщу й Москву або їх обох укупі, щоб створити »нерозділимий і незмісимий« союз трьох держав так, щоб кожний на́рід був вільною й самостійною Річчю Посполитою під проводом України; але ні Польща, ні Москва не зрозуміли такої інтенції України, напали на неї, і »розполовинили« її так, що лівий бік Дніпра дістався »московському цареві на поживу, а правий бік — польським панам на поталу«.

13. Але »голос України не затих«. »Встане Україна із своєї могили і знову озветься... й почують крик її й переродиться слов'янський світ радикально: щезнуть і царі, і пани у всіх слов'янських народів. »І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою...«

III.

»Книги битія українського народу« — твір наскрізь політичний. Він в загальних рисах визначає на той час державну форму України, як Річ Посполиту в федеративнім союзі, себто як самостійну державу в союзі держав. Це перший твір політичний, що визначає в найзагальніших рамках, якою державою Україна повинна бути й надає її визначного, впрост епохального становища на сході Європи. Справді, признати, що Україна в продовж усієї своєї історії була величезною моральною силою на сході Європи і її єдиною формуючою конструктивною силою: вона кликала Польщу до конструктивного порядку, перестерігала її від сваволі, навчала, щоб жила й порядкувала своє життя по п р а в д і; так само Україна хотіла, щоб і Москва схилилась до правдивого морального життя, — це є крок великої відваги й колосального національного значення. Ще сміливішим кроком була віра Братчиків в те, що Україна стане великим організуючим осередком сходу Європи, стане тим каменем, яким гордували будівничі, а він ляже в основу нової державної будови, як складова частина Нової Європи на сході. І ці думки пророчі були висловлені без малого сто літ тому назад.

Хто був автором цієї визначної й дорогої нам пам'ятки? В цім питанні думки дослідників не є однастайні. Всім зовсім ясно, що цей твір є апологія Кирило-Методіївського Братства. Цього твердження ще ніхто із дослідників не заперечив. Але в питанні, хто створив цей твір, вчені різно гадають; хоч більшість дослідників схиляється до думки, що автором був Микола Костомарів. Цей погляд найраніший. Його вперше

висловив В. Семевський,³⁾ підтвердив П. Зайцев,⁴⁾ і найсильніше обґрунтував М. Возняк,⁵⁾ за цією думкою пішов був і акад. Д. Багалій.⁶⁾ В. Щурат,⁷⁾ познайомившись із Матеріями допиту Кирилометодіївських Братчиків, був уражений заявою на допиті Костомарова, що він нібито діяв свого твору використав якусь перерібку, зроблену в Галичині, відомого твору А. Міцкевича «Księgi narodu Polskiego...», і ця перерібка називалася «Подністрянка». Це породило у В. Щурата сумнів, щодо авторства Костомарова, і він це авторство приписував полякові з Галичини або українцеві-галичанинові. Це було перше заперечення попереднього твердження.

Цілком іншу думку в цім питанні висловлює М. Марковський.⁸⁾ Останній дослідник того переконання, що ідейним автором і вдохновителем цього твору був Т. Шевченко: «В останній формі, в якій ми знаходимо висловлені думки в «Книгах битія...», вони могли належати тільки Шевченкові, а не Костомарову». «Костомаров просто записав думки Шевченкові і мало не дослівно.» Józef Gołabek⁹⁾ польський дослідник це питання переглянув і спочатку ствердив, що це є твір колективний, але нижче у тій же праці уточнив цей погляд, приписавши авторство «Книг...» і К о с т о м а р о в у, і Ш е в ч е н к о в і, а власне, перша частина, спокійніша, що тягнеться до уступу 78. належить Костомарову, а кінець від цього уступу, частина більш бурхлива — Т. Шевченкові.

Щоб у цім питанні авторства «Книг...» розібратися, необхідно собі ясно усвідомити, що надхнути когось думкою, ідеєю, і навіть духом, це не значить сісти, сконцентрувати свою думку й написати твір. Що «Книги битія...» є офіційний акт братства, його profession de fois — це не підлягає жадному сумнівові. Тому цей твір мусіла написати відповідальна особа і відповідно до пляну завдання пристосувати. Такою особою безперечно був М. Костомарів; цього ніхто із наведених дослідників не заперечує. Але він міг спочатку накидати тільки проект. Цілком правдиво, як твердить М. Марковський, цей

³⁾ В. Семевський «Кирило-Методіївське Общество» — Голос минувшого 1918, кн. 10—12.

⁴⁾ В. Зайцев «Книги битія...» як документ і твір. Наше минуле 1918 кн. I.

⁵⁾ М. Возняк «Кирило-Методіївське брацтво», Львів 1921.

⁶⁾ Акад. Д. Багалій «Шевченко й Кирилометодіївці» — Харків, 1925.

⁷⁾ В. Щурат «Основи Шевченкових звязків із Поляками» — Записки Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові т. 119—120, ст. 287—289.

⁸⁾ М. Марковський «Шевченко в Кирило-Методіївському братстві», Зап. іст.-філ. відділу Всеукр. Ак. Н. р. 1924, кн. 4, ст. 50, 51, 56.

⁹⁾ Józef Gołabek „Księgi Narodu Polskiego...» A. Mickiewicza i «Knyhy bytija Ukrainšokoho Narodu» M. Kostomarowa“. Sborník prací sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Svazek II., přednášky. Praha 1932, ст. 55—56.

твір є надхнутий образами, думками й ідеями Т. Шевченка. Цей факт є і для мене очевидний, бо в «Книгах битія...» є повно не тільки образів і думок Т. Шевченка, але й дослівних стилістичних висловів. Зрештою, вони в праці М. Марковського наведені. Отже Т. Шевченкові належить той ідеологічний дух, що панує в «Книгах битія...», провідна їх національна ідея, ті широкі образи й навіть ота різкість вислову, той шевченківський неспокій розгніваної, протестуючої душі, що так вразив J. Gołabek'a. Але Т. Шевченко, що цілком для мене певно, «Книг...» сам не писав, не писав ані другої частини їх, як твердить J. Gołabek. Так само неспокійно й ентузіастично міг написати й М. Костомарів. І Костомарів у той час був молодим та ще й поетом, і його поетичне й навіть ліричне надхнення часто проривається в історичних працях і навіть у старші роки. Тим більше могло проявитись, коли він заговорив про найболючіші проблеми України, свого рідного краю, що його так зневажали поляки й москалі, — з цього становища він мав досить причини хвилюватись і бути неспокійним. По стилю твір цей належить одному авторові від початку до кінця і цим автором безперечно є М. Костомарів (він і сам у цім признається) і тільки він — більш ніхто! Правда, коли він написав його, то дав прочитати Кулішеві, Шевченкові і М. Гулакові — кожному окремо і міг конферувати з кожним окремо і зо всіма вкупі. Це мусіло так бути, бо цей твір не був тільки твором Костомарова, а це мало бути засадниче політичне проголошення членів Кирило-Методіївського Братства, репрезентантів української нації, в якому вони визначали становище України серед народів сходу Європи; і це проголошення було зроблене від імени Кирило-Методіївського Братства. В такому тільки сенсі «Книги битія...» є твір колективу, організації, Братства, а не колективний, як твердить Голомбек: »praca zbiorowa« і її розробив тільки М. Костомарів. Коли Костомарів «Книги...» написав, то першому прочитав М. Гулакові (так він твердить). Цей факт є дуже важний: показав правникові, щоб Гулак посудив твір, що глибоко зачерплює політичні моменти, як правник. А М. Гулак у своїм фаху був дуже компетентний, готувався з нього навіть до професури. У М. Гулака знайшли під час трусу копію «Книг...», це свідчить, що він цей твір студював поважно.

Тому мій висновок такий: Тарас Шевченко дав до «Книг битія...» усю повню ідей і образів, так би сказати, внутрішній зміст тої філософії «Книг...», що так яскраво звідти вибивається, надав їй того гніву, що так сильно звідти вибухає, визначив образ України, що із «Книг...» вирисовується у всій своїй національній істоті, виділив ролю українського козацтва,

що виступає з »Книг...« із усіма чисто Шевченківськими властивостями. Але М. Костомарів усю ту повинь Шевченкового духа й ідей оформив і виклав на письмі в системі, в історичному пляні й по пунктам. Все то Шевченкове він брав із його творів, із розмов із поетом, але цілком самостійно перетворивши всі його думки, об'єднавши із своїми, вклав у свою вже власну історичну й історіософічну форму, надав їй декларативно-політичного пляну, вклавши всі свої думки в 104 пункти. Це є твір синтетичний. А такий твір не легко писати. В ньому мусить бути продуманий плян чисто політичний, щоб він відповідав духові цілого Кирило-Методіївського Братства й духові Української нації. Але, на мій погляд, вже в чисто правно-політичнім сенсі Костомарову допоміг М. Гулак. Не даремно тільки в нього знайшли другий примірник »Книг битія...« й тільки він брав усю вину за »Книги битія...« на себе. Все таки автором, що синтезував усе, передумав і розробив, як твір, був М. Костомарів. Цей твір він написав р. 1846.

IV.

Тепер напрошується думка стисліш означити »Книги битія...«, як твір, із правничого й політичного боку. Що це є? Статут, проголошення, проклямація, чи щось інше? Над цим питанням ще ніхто не застановлявся. Всі автори визначали його загально: 1. »Для пропаганди думок серед українських мас« (М. Возняк), 2. »Програма братства« (Й. Голомбек), 3. »Твір« (П. Зайцев, Д. Багалій й інш.), 4. Твір, в який вкладено »всю коротку всесвітню, слов'янську й українську історію« (Д. Багалій), або 5. просто наводять назву, яку дали самі Кирилометодіївські братчики: »Книги битія Українського народу«, »Закон Божий« і т. д. Але ці всі означення цього твору ніяк не подають чіткого жанрового визначення з правничого й політичного становища. Правда Й. Голомбек один вказує на політичну суть »Книг битія...« (»Програма братства«), але така дефініція є дуже загальна. А таке правничо-політичне означення цього твору конче потрібне, бо сам твір є суто політичний документ.

Статутом його не можна назвати, бо статут Братства був окремо; так само »Книги битія...« не можна назвати проклямацією чи відозвою, бо й окремі були відозви і то аж дві: одна звернена до українського народу, а друга — до москалів і поляків. Отже ці дві назви зовсім виключаються. Коли ми звернемось до змісту »Книг битія...«, то в ньому немає нічого такого, що стосувалось би до організації братства або до його політичної праці. В »Книгах битія...« викладені думки з а-

садничі й глибоко принципіальні: 1. Бог поставив, щоб рід людський був поділений на племена (нації); 2. кожному племені (нації) дарував край жити; 3. кожна нація повинна зорганізувати Річ Посполиту; 4. немає і не може бути царів та панів і рабів, невільників; всі повинні бути рівні; 5. один Бог, Ісус Христос є єдиний цар неба і землі; 6. віра Христова є основою закона для кожної нації та її Речі Посполитої; 7. всі нації слов'янські тільки за допомогою України зорганізуються кожна у Річ Посполиту.

Отже бачимо, що в «Книгах битія...» визначені найосновніші, найголовніші, найкардинальніші точки політичного значення й обґрунтовані історичними даними. Але це не є державна конституція, бо не визначає точно державних форм ні федерального союзу, ні навіть української Речі Посполитої. Правда, сам автор назвав «Книги...» «Закон Божий». Але таке означення є дуже широке і не ясне.

Що взагалі треба розуміти під «Законом Божим»? Принято в практиці на сході Європи, що під «Законом Божим» розуміється кожна релігійна наука. Безперечно, автор «Книг...» у вислові «Закон Божий» не мав на увазі такого власне змісту. Друге розуміння такого означення може бути, як порядок, зв'язок і послідовність явища фізичного, духового, і соціально-політичного світу внаслідок вияву світової волі або світового розуму, або внаслідок Божого Промислу; і це останнє, себто впорядкований прояв Божого Промислу є ближчий до назви «Книг...», як «Закон Божий». Але найближче до назви «Закон Божий» є розуміння, що визначається так званим правом природнім чи натуральним (*ius naturale*). Правда, розуміння цього натурального права має багато відтінків і напрямів та фаз його розвитку. Але я тут маю на увазі той напрям натурального права, який бере свій початок ще від апостола Павла.¹⁰⁾ Це є право чи закон морально-релігійний даний од Бога. Суть його полягає в тім, що людина може від природи своєї чинити добро; а це тому, що вона, хоч і не знає Закону, але носить його у своїй душі («Сама собі закон»), і той закон є записаний в її серці; і про це свідчить їй її власне сумління та її розум, коли вона одне осуджує, як зло, а друге виправдує, як добро. Оце християнське освітлення ідеї природнього права сильно відбилось і на «Книгах битія...». В цих останніх джерелом морального закона (правди) є премудрість і воля Божа. Ця ідея Божого Промислу провадиться вже в інституціях Юстиніяна, як «*divina providentia constituta*». Ось ця релігійно-християнська юрис-

¹⁰⁾ а) «Святе Писмо Старого і Нового Завіту» (пер. Куліша й інш.) ст. 141 б) «Новий Заповіт» (пер. проф. О. Огієнка) ст. 131 статті 14—15.

пруденція лежить і в основі »Книг биття...«. Самий вислів »Закон Божий« безперечно міг бути взятий із науки Томи Аквіната. Св. Тома розподіляє закон на 1. закон людський і 2. закон Божий, а ці обидва із становища природнього й позитивного права розподіляються на закони: а) вічний, б) природній, в) людський і г) Божий.

Вічний закон це є Божий розум, що кермує світом під формою вічності, — тому й називається він вічним законом. Прояв цього вічного закону в розумних істотах і називається законом природнім, бо розум Божий в людині скеровує її на розумні поступовання; але чисто практично, поодинокі кроки людини вже кермуються людськими законами (позитивним правом). Закон Божий об'явлений є закон моральний, і його моральна сила черпається із самого розуму, тоді як судові приписи й обрядові звичаї беруть свою силу від позитивних проявів об'явленого закону. Оцей Закон Божий пливе із Пятикнижжя Мойсеєвого та із новозавітньої благодати Св. Духа. (Євангелія та Діяній.)

Право Св. Тома виводить із правди. Правда є добродієність, що визначає поступовання людини у відношенні до других людей. Всі інші добродієності людини кермують поступованням людини у відношенні до її самої. Тому правда направляє волю і зверхні чини людини, виявлені у відношенні до другої людини. Вона віддає кожній після її заслуг. Право є об'єкт правди, втілення правди в людськiм житті. Рівність є основна істота правди у відношенні до кожної людини. Але є ще стосунки людини до колективу, — суспільства. В цім останнім дається кожному, оскільки він бере участь у цілім. І ця правда є вища, бо людина тут поступає в цілях всезагального блага, — а це вже закон. Тому ця остання законна правда стисліше називається законом. Їй підвладні всі добродієності. Законна правда є найвища з усіх моральних добродієностей.

Людина, учить Тома, повинна підлягати Богові. Але чи повинна людина підлягати людині? Бог надав право вищим, покликаним істотам кермувати нижчими. Тому й вищі, талановитіші люди управляют нижчими. Це приводить до принципу, що влада виходить від Бога. Але чи всяка влада впливає із джерела Божого? Бог причиною тільки добра, а не зла; тому од Бога виходить тільки те, що є добре; але зла влада не походить від Бога; хіба тільки та, яку Бог наслав на нарід, як кару за його гріхи; але, коли той, хто набув владу над іншим або над цілим народом, зловживає нею, обертає її на зло, від того Бог може ту владу відібрати й передати другому; тому

й позбавлення влади також походить від Бога: набув владу і справедливо її втратив.

Друга правна проблема Томи спочиває в тім, які межі підлеглості владі і приходить до висновків, що підлягати може людина чи нарід остільки, оскільки та влада є від Бога. Бо влада може бути і не від Бога: 1. через неправдиве набуття її і 2. через зловживання нею. В першій випадку, хто силою і безправно захопив владу, той не є правдивий керманіч, а тому, хто має можливість і силу, та людина і той нарід має право такій владі не підлягати. В другій випадку, особливо тоді, коли влада діє противно тій меті, для якої та влада настановлена, такій владі так само піддані не повинні підлягати, навпаки, повинні цій владі виявляти спротив. Взагалі св. Тома питанню про непідлеглість владі надає великого значення. Піддані (громадяни) можуть повстати проти влади у двох випадках: 1. коли їм наказується те, що є противне велінням Божим, бо тільки Бог є справжній володар народів; 2. коли наказується те, на що влада володаря не поширюється. Із науки Томи випливає одне, що початок влади ставиться в повну залежність від закону. Влада існує тільки для того, щоб охороняти правдивий і законний порядок; й оскільки вона цей порядок втілює, остільки вона чинить із веління Божого. Тому піддані не є зобов'язані кожній владі вповні підлягати. Веління володарів обов'язкові настільки, наскільки вимагає правда. Нарід має право повстати; але тільки тоді, коли повстання не приносить більше зла, як користи.

Найкраща форма влади є та, що втілюється в одній особі, і що та особа діє відповідно до правди. В розпорядимості цієї особи є управителі, що також вповні посідають основи правди. І ця влада, крім того, повинна належати всьому народові, і що управителі вибираються із усіх, або що вони вибираються всіми. Таке право в державі, що засноване на глибоко пройнятій правді, за яким найвища влада спочиває в одних високоморальних і просякнутих правдою руках, за яким управителі вибираються із усього народу або всім народом — ось таке тільки право називається Законом Божим.

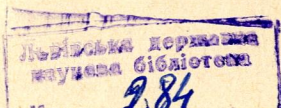
Із таким, гадаю, сенсом назва «Закон Божий» взята М. Костомаровим до «Книг битія...». Я трохи довше спинився на роз'ясненні цього сенсу, але інакше не можна було роз'яснити, чому «Книги битія...» мають другу назву «Закон Божий». Крім того, цей сенс проливає світло: на ідеологічну концепцію «Книг битія...».

Але «Закон Божий», повторюю, — занадто широке означення «Книг битія...». Ще ширша назва: «Книги битія Укра-

їнського народу». Правда це дуже гарна, дуже поетична назва. Вона вказує на глибокий зміст цього твору. Буття української нації, — це все одно, що їй вічно бути на тій землі, яку вона посідає й бути повним її володарем та господарем, або не бути, себто в боротьбі за рідну землю загинути. І цей заголовок твору вказує на найосновніше в житті українського народу — бути володарем своєї рідної землі й паном тої культури, яку нарід на протязі віків витворив, себто бути домо-вним господарем свого власного національного й державного добра; жити по правді, як жили його діди та батьки й розбудовувати своє життя й господарство та творити по правді своє сучасне й майбутнє щастя.

Але цим »буття українського народу« не обмежується. Український нарід, так думали Кирилометодіївські Братчики, чується в моральній силі стати в допомогу й іншим народам на сході Європи. Він хоче стати, крім того, творчим чинником, щоб упорядкувати схід Європи, бо він посідає такі моральні цінності, які дають йому право сповнити цю місію і на це діло його, Братчики в це вірили, покличе Бог . . . Це є другий мотив, чому цей твір так названий. Нарешті третій мотив — чисто формальний: автор розробив свій твір у пляні перших п'яти книг Біблії, які і називаються: книги битія, себто книги самих первісних основ життя людства й участі Бога у творенні й формуванні цих основ матерії і духа. Це щодо першої половини назви: »Книги битія . . .«. Але є ще і друга половина назви: »Книги Українського народу«. В цім безперечно винен автор сам: в центрі твору стоїть Україна й український нарід; отже цілком природньо, щоб уточнити назву твору, кінець її сам собою прийшов авторові на думку. Правда, з обов'язку вичерпної повноти подаю рз'яснення, що й А. Міцкевич подібний твір назвав: »Księgi Narodu Polskego . . .«; і французький політик Lamennais подібний свій твір назвав »Le livre du peuple«, яка була переложена на польську мову і р. 1838 видана під назвою »Księgi ludu«. І ці твори наш автор безперечно знав. Тому ще і зразки назв останніх творів могли ще більше спонукати й заохотити до такої назви. Отже все це й мотиви суто національні спричинились до того, що повсталала така перша назва: »Книги битія Українського народу«. Але вона не віддає правного сенсу твору.

А правний сенс полягає в тому, щоб представникам української нації, членам Кирило-Методіївського Братства з Божого покликання заманіфестувати ту неправду і безprawство, що діються з боку московського уряду й царату над українським народом. І »Книги битія . . .« й були цим маніфестаційним актом. Хоч Кирилометодіївські Братчики виступали проти

московської влади й держави, але з погляду вище виложеної науки Томи Аквінського, а цю науку Братчики добре знали, на цей великий чин вони мали право: по-перше, цар московський не по правді став у керми над московським народом, а »той цар взяв верх, кланяючись татарам і ноги цілував ханові татарському, бусурманові, щоб допоміг йому держати в неволі неключимий народ московський, християнський« (§ 68) по-друге »нарід московський попав ув ідолопоклонство, бо царя свого нарід Богом«, а той цар »у Новгороді топив та душив по десятку тисяч народу, а літописці звали його христоролюбивий« (§ 69); по-третє, »Україна пристала до Московщини и поєдналась із нею« (§ 83), як рівний з рівним, але »скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо не пізнала, що таке було той цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель« (§ 84); а четверте, московський цар разом із Польщею »роздерли Україну пополювині, як Дніпро її розполовинив« і собі взяв лівий беріг на поживу, а Польщі дав правий беріг на поталу« (§ 87); і »цей розділ України є найпоганіше діло, яке тільки можна знайти в історії« (§ 88), бо »над бідним остатком вольного народу« »запанували пани«; по-п'яте, лівий беріг України попав »у неволю московському цареві« й першому »петербурзькому імператорові«. І цей »останній цар московський і первий імператор петербурзький положив сотні тисяч у каналах і на костях збудував собі столицю«. А цариця Катерина . . . , безбожниця й убийниця свого мужа, востаннє dokonala українське козацтво панами, а других невільниками. Так Україну Москва поневолила. Такі автор, а з ним і всі члени Братства подали делікти того страшного зла й неправди, що Москва супроти України допустила. Оці делікти, оці переступи супроти Божої Правди, оце зло, допущене супроти Української Нації, що ціле життя своє, в нім Братчики були переконані, жила й поступала тільки згідно з Божим Законом й морал'ю, — оце все кликало про возмездіє.

Вже Тома Аквінат учив, ще не тільки нарід, але й людина має право проти зла і безправ'я володаря повстати. А члени Кирило-Методіївського Братства (з романтичного становища тієї доби) — поети й мистці, взагалі Богом обрані члени Української Нації, і тим самим відповідальні перед Богом за свої діла супроти свого народу, відчули в собі повинність стати на захист свого поневоленого народу. Тарас Шевченко, найбільший обранець Божий, »світільник небесний«, у своїх творах свій протест і заклик до повстання (в »Заповіті«) вже проголосив. Але це було поетичне слово, яке, хоч як було велике в усім обсягові національного права, але нарід би не оборонило. Потрібен був правний акт і політичний чин орга-

нізованих репрезентантів Української Нації, який би набрав сили всеукраїнського протесту проти заподіяного насильства Москви, а з другого боку і мав би моральне право на такий протест, а з третього — визначив би ті найосновніші засади буття українського народу в майбутнім державно-правнім житті своїм. Такім правовим актом могла бути тільки декларація прав української нації. І «Книги битія Українського народу» такою декларацією і були. Тільки декларацією прав української нації і нічим іншим; бо декларація, як правний акт, проголошує тільки найосновніші засади певного найприроднішого права, доцільність якого ті, що проголошують, визначають у стислих і правдивих, з їх погляду, тезах, що відповідають вимогам держави або всього народу, або людини взагалі.

Ця декларація стисло визначає: 1. не тільки природне, але й Боже право (*ius divinum*) українському народові жити вільно на своїй землі, шукати Бога, вірити в Його, любити Його і бути щасливим. Це право маніфестується в декларації першим параграфом. 2. Ця декларація констатує, що український нарід впродовж всієї своєї історії жив по моральних народніх приписах і Божому законові і ніякому іншому народові не чинив насильства. 3. Але сусіди поляки й москалі, що свої держави збудували не поправді й Божому закону, а підступом і насильством, неправдою поневолили й український нарід й зруйнували його державу. 4. Український нарід жив державним життям, хоче мати Річ Посполиту й буде її мати, хоч як є нарід ослаблений: прийде час і він встане й відродиться. 5. Але тому, що український нарід не відступив від Божого закону і правди, він є визначеним на те, щоб узяти провід в організації цілого сходу Європи, всіх східніх слов'ян, щоб повести їх правдивим шляхом до щасливого життя.

Такі засадничі національні думки маніфестує ця українська декларація.

Прошло майже сто років від того часу, коли наші великі мужі проголосили цю декларацію. Хоч вона до українського народу дійшла тільки через сімдесят років, себто тільки 1918 р., всетаки московська влада (граф Орлов, шеф жандармів III. відділу) і навіть сам цар Микола I. був із нею об'язаний безпосередньо. Отже ця декларація страшною ціною а таки дійшла до тирана українського народу і заманіфестувала головне становище репрезентантів української нації, щодо її минулого й сучасного положення та майбутньої ролі на сході Європи.

Ми, українці, тепер дивимось на цей великий і видатний для свого часу правний акт, як на історичний документ, але

дорогий і визначний, бо він чітко значив право української нації на самостійне життя й її історичне покликання. Ми відійшли вже далеко від тих суторелігійних основ національної політики й того, тоді модного, слов'янофільства її автора, хоч Т. Шевченко в 40-х і пізніших роках на український слов'янizm дивився скептично. Але право українського народу жити вільно на своїй рідній землі і бути організованим у Річ Посполиту незалежно ні від Москви, ні від Польщі, це право «Книг битія Українського народу» ми носимо в душі своїй у повній їх силі. Бо те право є заповіджене прадідами нашими, і ми були б погані й негідні правнуки, коли б відступили від цих найголовніших засад декларації прав української нації, проголошеної «Книгами битія Українського народу».

0,60 коп

(1986)

284

284

рл

Л. Білецький
Книга Битія
укр. народу